

Živi krajobrazi Europe: Kulturna baština kao pokretač ruralnog razvoja

(Europe's living landscapes:
Cultural heritage as a force for rural development)

Živi krajobrazi Europe: Kulturna baština kao pokretač ruralnog razvoja

Zajedničko priopćenje o Zajedničkoj poljoprivrednoj politici EU – ZPP (Common Agricultural Policy - CAP) koje su u svibnju 2010. potpisali predstavnici Europskog vijeća za arheologiju (Europae Archaeologiae Consilium), međunarodne organizacije Europa Nostra, Europskog vijeća za sela i male gradove (ECOVAST – European Council for the Village and Small Town), Europskog udruženja arheologa (European Association of Archaeologists) i Međunarodnog udruženja Ruralnost-Okoliš-Razvoj (International Association Rurality-Environment-Development, R.E.D)

Sažetak

Krajobrazi poljoprivrednih područja Europe razvili su se kao posljedica višestoljetnog uzajamnog djelovanja čovjeka i prirode, a njihov razvoj traje i dalje. Osim što su važni za održavanje prirodnih bogatstava i resursa (obnovljivih izvora), živi ruralni krajobrazi ujedno su i vitalno izвориšte europskog kulturnog naslijeđa, koje čine vrijednosti povijesnih obilježja, arheoloških nalaza, tradicijskih građevina, tipičnih oblika naselja, kao i lokalnih običaja, tradicija i proizvoda. Njihovom povezanosti stvara se raznolikost, ljepota i ugođaj prostora, tipičan za seoska područja Europe.

Zajednička baština europskog krajobraza važna je sama po sebi, no, ona ujedno predstavlja i moguću korist za ruralne zajednice za mogućnosti zapošljavanja i stvaranja prihoda, a i otvaranja privlačnih mogućnosti investiranja na domaćem terenu. Pomaže razvijati osjećaj europskog, nacionalnog i lokalnog identiteta te potiče stvaranje povezanih društvenih odnosa.

Ova vrsta kulturne baštine ne može se brinuti sama o sebi. U većini je slučajeva u privatnom vlasništvu i o njoj se brinu zemljoposjednici ili seljaci poljodjelci, koji nemaju izravne koristi od krajobraznih vrijednosti zemlje koju obrađuju, međutim, oni stvaraju značajnu korist za širu ruralnu zajednicu. Mnogi seljaci jednostavno nisu u mogućnosti održavati sva vitalna bogatstva povijesnih i ekoloških vrijednosti kojima upravljaju. Želimo li očuvati kulturne i ekološke vrijednosti europskih krajobraza, potrebne su javne investicije.

Stoga je potrebno kulturni krajobraz naših poljoprivrednih područja prepoznati kao javno dobro velikog značaja i snažni pokretač uspješnog ruralnog razvoja. Na njegovu se neprocjenjivu vrijednost oslanjaju: obnova, rast i gospodarski oporavak kraja.

Ovim se priopćenjem određuju stavovi grupe vodećih nevladinih organizacija na području europskog krajobraza, kulturne baštine i ruralnih zajednica u vezi s budućom orijentacijom Zajedničke poljoprivredne politike EU.

Prema našem zajedničkom uvjerenju, postojanje strategije kontinuiranog ruralnog razvoja i proračunskih sredstava prijeko je potrebno za postizanje održive ravnoteže između proizvodnje hrane i učinkovite skrbi za održavanje kulturnog i prirodnog

krajobraza, a strategiju Zajedničke poljoprivredne politike potrebno je i dalje razvijati kako bi se osiguralo stvaranje odgovarajućih ekoloških, socijalnih i kulturnih vrijednosti kao podloga za javna ulaganja.

Osam ključnih poruka:

1. Premda je proizvodnja hrane primarna svrha poljoprivrede, ona podupire i čitav niz ekološko važnih javnih dobara u sklopu krajobraza, među kojima je i održavanje vrijednosti kulturnih krajobraza te ekosustava i povijesnih obilježja.
2. Povijesni značaj i kulturno naslijeđe poljoprivrednih krajobraza važni su već sami po sebi, s druge strane, oni stvaraju i temeljni prihod ruralnom gospodarstvu, budući da mogu potaknuti interese investitora za ulaganja na domaćem terenu te utjecati na jačanje turizma. Osim toga, gospodarenje tim krajobrazima i njihovo očuvanje daju mogućnosti za zapošljavanje stručno obrazovanih osoba.
3. Intenziviranje poljoprivrede i napuštanje tradicionalne obrade zemlje diljem Europe dovodi u opasnost samo postojanje značajnih kulturnih krajobraza i povijesnih građevina te njihovih karakterističnih obilježja. Na gospodarski beznačajnim područjima kao i na područjima visokog stupnja zaštite prirodnih vrijednosti, takve su prijetnje najčešće vrlo izražene.
4. Krajobrazna se baština ne može brinuti sama o sebi. Ona zahtijeva kontinuiranu i aktivnu brigu i seljaka-poljodjelaca i vlasnika zemlje. Premda privatni vlasnici daju već i sada velik financijski doprinos održavanju i brizi za baštinu u njihovu vlasništvu, mali je broj onih koji se mogu doista brinuti o svim povijesnim i prirodnim dobrima na zemlji koju posjeduju. Potrebno je i javno političko angažiranje, kako bi se kroz strategiju razvitka poljoprivrede i ruralnih područja ukazalo na taj tržišni neuspjeh.
5. U nekim zemljama EU mjere ruralnog razvoja – uključujući i višenamjenske modele ekološke poljoprivrede - pomažu seljacima-poljodjelcima u skrbi za održavanje kulturnog krajobraza i njegovih povijesnih obilježja. Te su mjere populame na području gospodarenja zemljištima i mogu poprilično uvećati prihode seoskog gospodarstva, posebice na gospodarski manje važnim područjima.
6. Višenamjenski modeli poljoprivrednih gospodarstava primjeri su dobre prakse i omogućuju najveći mogući povrat javnih sredstava, s obzirom na to da su njihovi ciljevi usmjereni na obostranu korist. Njima se na istoj zemlji ostvaruju biološka raznolikost, kao i mjere zaštite kulturne baštine i prirodnih resursa, čime se postižu trostruko uspješni („win-win-win“) rezultati.

7. Briga za krajobraz i njegovu kulturnu baštinu provodi se postojećim mjerama Axis 2 i Axis 3 te inicijativama Axis 4 (inicijative voditelja iz zajednice). Mjerama svih tih „osovina“, Axis 4, i pokretanjem njihovih međuodnosa, ostvaruje se ključni doprinos zaštiti baštine i krajobraza.
8. Stvaranjem jezgre kontinuirane strategije te osiguranjem sredstava za poljoprivredu i ruralni razvoj ostvaruje se održiva ravnoteža između proizvodnje hrane i organizirane brige za kulturni i prirodni okoliš. Strategija Zajedničke poljoprivredne politike i još opsežnija ruralna strategija EU moraju se i dalje razvijati kako bi se njima osiguralo ostvarivanje odgovarajućih ekoloških, socijalnih i kulturnih koristi u cilju javnih ulaganja prema načelu „javno dobro za javni novac“.

Povijesni krajobrazi poljoprivrednih regija Europe

Krajobraz europskog zemljopisnog prostora oblikovale su generacije poljodjelaca i šumara, običnih građana i zemljoposjednika, industrijalaca i dizajnera uvijek u sudjelovanju s prirodom. Njihovo kulturno naslijeđe utisnuto u krajobraz oblicima drevnih spomenika, ostavilo je svjedočanstva o nekadašnjem izgledu okoliša. Među njima su povijesna poljoprivredna imanja s tradicijskim seoskim građevinama, ostaci nekadašnjih industrijskih građevina, karakteristična obilježja krajobraza, kao što su poljoprivredne terase, ograde oko polja (n.p.r. suhozidi,) sustavi odvodnje i navodnjavanja, poluprirodna obilježja poput živica i šumaraka te na poslijetku cjeloviti uzorci krajobraza.

Dubinska i složena povezanost, uzajamna ovisnost prirodne i kulturne baštine, te doprinos krajobraza europskoj kulturnoj baštini, dobili su svoje priznanje u Konvenciji o europskim krajobrazima (European Landcape Convention, Florence, 2000), koji je do danas ratificiralo 30 europskih zemalja, među kojima i Hrvatska 2002. godine.

„...krajobraz sudjeluje u oblikovanju lokalnih kulturnih obilježja te ... je temeljna sastavnica prirodne i kulture baštine Europe, čime pridonosi blagostanju čovjeka i uspostavljanju europskog identiteta“ – Konvencija o europskim krajobrazima (European Landcape Convention, Florence, 2000)

Unatoč tome, povijesna obilježja koja predstavljaju temeljne elemente u stvaranju našeg krajobraza, veoma su osjetljiva i kad se jednom izgube, nije ih moguće više nadoknaditi. Budući da se više od 40% europskog teritorija ubraja u poljoprivredna zemljišta, o većem dijelu njegova kulturnog naslijeđa odlučuju i brinu privatni vlasnici i seljaci-poljodjelci, o kojima u velikoj mjeri ovisi i briga za baštinu.

Seosko stanovništvo, međutim, ne može uvijek stvoriti dovoljnu financijsku dobit, potrebnu za gospodarenje svim ekološkim i povijesnim dobrima u njihovoj nadležnosti, pogotovo na područjima s velikom koncentracijom takvih dobara ili tamo gdje je ekonomski udio poljoprivrede neznatan. Brojni primjeri najbolje očuvanih povijesnih krajobraza, s vrlo velikom koncentracijom povijesnih dobara, nalaze se upravo na takvim, gospodarski beznačajnim područjima, što se posebice odnosi na planinske predjele i područja poluprirodnog zemljišta. Stoga je potrebna javna politička intervencija kako bi se osigurala odgovarajuća razina održavanja naših najvažnijih

krajobraznih i kulturno-povijesnih dobara, pri čemu buduća Zajednička poljoprivredna politika EU mora odigrati značajnu ulogu.

U kontekstu Agende 2000, kojom se preoblikuje i Zajednička poljoprivredna politika EU, posebno se ističe pitanje odnosa između kulturne baštine i krajobraznih vrijednosti – i odgovornost politike ruralnog razvoja -, što je potvrđeno i nedavnim vijećanjem Povjerenstva EU parlamenta za poljoprivredu i ruralni razvoj. Izdvajamo neke misli:

„Primjenom politike našeg ruralnog razvoja moramo osigurati uvjete u kojima će poljoprivrednici raditi na ekološki prihvatljive načine i tako davati svoj doprinos očuvanju našeg krajobraza. Ovaj je krajobraz dio naše kulturne baštine, u istoj mjeri kao što su to naši povijesni gradovi i naselja.“ **Franz Fischler, povjerenik EU za poljoprivredu, xxxx.**

„... čitave generacije poljodjelaca oblikovale su dragocjene primjere europskog krajobraza te bi ih stoga valjalo nagraditi ako to i dalje rade na održivi način ... oni daju svoj aktivni doprinos održavanju ovog velikog i vrlo privlačnog kulturnog dobra Europe, koje stvara pravu scensku podlogu uspješnom ruralnom turizmu.“ **George Lyon MEP, Izvješće Povjerenstvu za poljoprivredu i ruralni razvoj“, travanj 2010.**

Društvene zajednice, uspjeh i blagostanje ruralnih prostora te kulturno naslijeđe Europe

Povijesne građevine, kultumi spomenici, povijesni krajobrazi te s njima povezane tradicije i običaji važni su već sami po sebi, prije svega što govore o našoj prošlosti i o našem identitetu. Međutim, oni ruralnim područjima donose i druge prednosti.

- Kulturna baština u samoj je srži svega onoga od čega se sastoji duh nekog prostora, dajući temeljni doprinos u stvaranju identiteta Europe, naroda i lokalnih zajednica.
- Prenamjena i ponovno korištenje (re-use) povijesnih građevina koje više nisu u funkciji omogućuje otvaranje prostora za nove poslovne programe u ruralnim područjima, uz potrebno očuvanje stilskih obilježja i lokalnog karaktera. Prenamjena povijesne građevine je svojevrsno „recikliranje“ materijala i ugrađene energije, čime se smanjuje potrošnja novih materijala i energije.
- Dobro održavani povijesni krajobrazi i naselja mogu biti vrlo zanimljivi za investitore i mogu revitalizirati ruralne zajednice, posebice uz pomoć novih tehnologija kojima se na nekim ruralnim područjima promiče mogućnost povezivanja stila života i rada.
- Raznolikost kulturnih krajobraza daje svakom mjestu mogućnost jedinstvene turističke ponude i promicanja domaćeg turizma, ali i putovanja između pojedinih zemalja EU te posjeta gostiju iz neeuropskih zemalja.

- Kulturna baština regija i pokrajina važan je aspekt stvaranja prepoznatljivih robnih marki iz pojedinih sredina, što se posebno odnosi na tržište prehrambenih proizvoda sa seoskih gospodarstava.
- Gospodarenje krajobrazom te održavanje i popravak tradicijskih građevina otvaraju mogućnosti dugoročnog zapošljavanja u različitim strukama.
- Kulturna baština uspostavlja snažne povijesne poveznice između gradova, sela i njihova zaleđa, promičući tako i stvaranje boljih odnosa u suvremenom društvu (socijalnu koheziju).
- Iz tradicijskih oblika gospodarenja zemljištima može se mnogo naučiti o održivom gospodarenju zemljom i njezinim resursima.

Krajobrazna baština, međutim, ne brine se sama o sebi. Za vlastito održavanje potrebni su joj seljaci-poljodjelci, radnici na imanjima, izučeni obrtnici te zdrava, vitalna zajednica ruralnog stanovništva. Ona je dio „virtualnog ciklusa“: održavanje kulturnog naslijeđa zahtijeva živu i djelatnu seosku sredinu, a, za uzvrat, baština donosi prednosti i koristi koje pomažu ruralnoj zajednici na putu prema uspjehu.

Strategija EU za područje poljoprivrede i ruralnog razvoja mora odigrati važnu ulogu u procesu osiguravanja i razvijanja tih prednosti i koristi.

Promjene krajobraza

Krajobrazna baština Europe suočava se s čitavim nizom različitih pritisaka koji vrlo često ugrožavaju njezino kulturno i ekološko značenje. Premda još nije moguće ocijeniti opseg gubitaka dragocjenih krajobraza na razini Europe u cjelini, navedeni su procesi sve bolje praćeni i dokumentirani:

- Intenziviranje poljoprivrede vodi prema gubitku starih, stalnih travnjaka i livada koji imaju su izrazito važni u očuvanju prirode, a često i sa stanovišta arheologije.
- Intenziviranje poljoprivrede dovodi i do gubitka povijesnih obilježja krajobraza, kao što su živice, stabla na poljima, ribnjaci i voćnjaci koji imaju veliku važnost i vrijednost kako u kultumom, tako i u ekološkom pogledu.
- Metode intenzivne poljoprivrede rezultirale su i gubitkom raznih oblika prepoznatljivog kulturnog krajobraza kao što su parkovi prirode, močvarne livade, terasasta polja, sve u cilju homogenizacije krajobraza, čija je posljedica gubitak prepoznatljivosti područja i njegovih obilježja.
- Promjene proizvodnih metoda i spajanje seoskih gospodarstava put su prema napuštanju i postupnom propadanju tradicijskih građevina na poljoprivrednim dobrima, a time i prema uništavanju prepoznatljivih obilježja krajobraza. Ako se saniraju, mnoge od tih građevina, mogu poslužiti za neku novu namjenu u okviru poljoprivrede ili otvoriti nove razvojne mogućnosti korištenja za poslovno-komercijalne ili stambene potrebe.
- Sustavi odvodnje i obrada poljoprivrednih površina glavni su uzročnici nestajanja i smanjenja močvarnih područja, koja su arheološki i kulturno

najvažniji europski krajobrazi, a ujedno predstavljaju ključno područje prirodnih staništa i jedan od temeljnih izvora i zaliha ugljika.

- Napuštanjem zemlje, posebno u planinskim predjelima, u nekultiviranoj šikari dolazi do gubitaka mnogih, kulturno i arheološki važnih krajobraznih cjelina koje će prerasti u paprat.
- Gubitak stanovništva (depopulacija) pojedinih ruralnih područja vezan uz napuštanje zemlje ili restrukturiranje poljoprivrede dovodi do propadanja brojnih obiteljskih seoskih gospodarstava, zaselaka i sela, a time i pripadajućeg kulturnog naslijeđa.

Navedeni procesi značajna su prijetnja javnom dobru kakvo predstavljaju kulturni krajobrazi Europe, njihovoj privlačnosti te dostupnosti ruralnih područja. Očuvanje obilježja i raznolikosti kulturnih krajobraza Europe zbog svega navedenog mora biti jedan od ciljeva politike EU za područje poljoprivrede i ruralnog razvoja, među kojima su očuvanje biološke raznolikosti i prilagođavanje klimatskim promjenama.

Programi ruralnog razvoja i pitanje kulturnog krajobraza

Stajališta Zajedničke poljoprivredne politike EU tijekom posljednjih pola stoljeća dovela su do većih gubitaka na području europske kulture baštine, stoga će odluke o njezinom budućem usmjerenju i implementaciji jasno pokazati suočava li se Europa s nastavkom ozbiljnog smanjenja i gubitka kulturne i prirodne baštine na poljoprivredno obrađenim područjima krajobraza. Određeni broj država članica EU već se opredijelio za očuvanje krajobraza i pripadajuće kulturne baštine, ugrađivši ga kao obvezu i cilj u svoje Programe ruralnog razvoja. Unatoč pritiscima na vrijedne kulturne krajobraze Europe, takav bi model valjalo slijediti i proširiti i na druge zemlje.

Aktualni Programi ruralnog razvoja u Irskoj, Belgiji, Njemačkoj, Nizozemskoj, Švedskoj i Engleskoj (UK) već su ranije obuhvatili ili upravo razvijaju mjere očuvanja i poboljšanja stanja krajobraza i kulturne baštine, bilo kroz višenamjenske projekte integrirane ekološke poljoprivrede u sklopu programa Axis 2; bilo kroz mjere Axis 3, gdje se često spominje baština u odnosu na poticaje u turizmu, poduzetništvu ili obnovi sela; bilo kroz inicijative programa LEADER (Links between actions for the development of the rural economy) koje se temelje na djelovanju lokalne zajednice, u sklopu tzv. programa „Axis 4“.

Mjere očuvanja kulturnog krajobraza i baštine bliske su seljacima-poljodjelicima i upraviteljima posjeda, učinkovite unutar svake „osovine“ (axis), a omogućuju i uspostavu čvrstih veza između pojedinih „osovina“. Te bi mjere valjalo dograđivati i proširivati i u buduće, kroz nastavak reformiranja Zajedničke poljoprivredne politike po „modelu javnih dobara za javni novac“. Potreba da europska politika i proračun usvoje taj model postoji i dalje.

Radimo s prirodom: nedjeljivost uz višestruku dobit

Bogatstvo europskih krajobraza temelj je čitavom mozaiku vrijednih povijesnih obilježja, prirodnih staništa, bioloških vrsta i ekosustava čije održavanje ovisi o ruralnim zajednicama kojima formalno pripadaju. „Prirodni“ i „kulturni“ elementi krajobraza predstavljaju neraskidivu cjelinu u kojoj se dijelovi međusobno pomažu i

podupiru. Model integriranog gospodarenja krajobrazom postaje sastavnicom „višenamjenskih“ projekata ekološke poljoprivrede u sve većem broju zemalja EU.

Integrirano gospodarenje prirodnim i kulturnim dobrima doista ima smisla, s obzirom na to:

- da se prirodna i kulturna dobra često nalaze na istoj zemlji pod istom upravom,
- da omogućuje višestruki uspjeh i dobit („win“) i financijski najpovoljnije rezultate javnih ulaganja,
- da izbjegava sukobe među seljacima kao posljedicu djelovanja raznih tijela koja zastupaju „interese pojedinaca“,
- da povijesna dimenzija krajobraza otvara uvid u razumijevanje razvoja naših najvrednijih prirodnih staništa i ekosustava te u načine kako njima gospodariti u budućnosti.

Europae Archaeologiae Consilium - Europsko vijeće za arheologiju

Europa Nostra - Naša Europa

The European Association of Archaeologists - Europsko udruženje arheologa

The European Council for the Village and Small Town - Europsko vijeće za sela i male gradove

The International Association Rurality-Environment-Development (R.E.D.) – Međunarodno udruženje za razvoj ruralnih područja i skrbi za okoliš R.E.D. (Selo-Okoliš-Razvoj)

Svibanj 2010

Prijevod: Vida Pust Škrkulja

Redaktura: Biserka Dumbović Bilušić